
Irena DANON

OD SAJMIŠTA DO FORT ONTARIJA

Rođena je 1929. godine u Beogradu, od *Roca Simona i majke Rašele, rođene Va-ron. Imala je dva mlađa brata, Iku i Majkla – Srećka. Svi su preživeli holokaust.*

Gimnaziju je pohađala do 1941. godine u Beogradu. Književnost je studirala u SAD. Bila je udata za Leona Danona iz Beograda, koji je umro 1962. godine, i sa njim ima tri kćeri.

Burni talasi Atlantskog okeana nadmetali su se s uzbuđenjem putnika za Ameriku, na brodu „Henri Gibons“. U avgustu 1944. godine, predsednik Ruzvelt pozvao je hiljadu izbeglica da dođu u Sjedinjene Države kao gosti, kako bi se oslobodili ratnih strahota. Ovo su bili jedini ljudi kojima je, za vreme Drugog svetskog rata, bilo dopušteno da dođu u Sjedinjene Države.

Nikom nije bilo važno da spasava Jevreje iz pakla – osim jednoj mladoj ženi. Bila je to dr Rut Gruber, saradnica dnevnog lista „Herald Tribjun“, iz Njujorka. Bila je dovoljno uporna da ugrozi svoj život i spase jednu grupu Jevreja. Došla je u Evropu usred rata da bi ih lično prihvatila i odvela u sigurnost Sjedinjenih Država.

Meni je tada bilo 15 godina i bila sam jedan od putnika na brodu. Moja dva brata, jedanaestogodišnji Ika Danon i mali Mihael, od dva meseca, i ja naročito, mnogo smo patili od morske bolesti i čvrsto smo se držali uz naše roditelje, Simu i Rašelu Danon.

Pre Drugog svetskog rata živeli smo u Beogradu, u predelu zvanom Profesorska kolonija. Otac je imao radnju s kožnom galanterijom i, uz nju, radionicu na Terazijama. Započela sam školovanje u sasvim novoj zgradi školske gimnazije, u kojoj smo morale da menjamo obuču, da ne bismo prljale i oštećivale pod, a u klupama smo morale da sedimo pravo, s prekrštenim rukama. U gimnaziji smo učili francuski i nemački jezik, i druge predmete prema programu za srednje škole. Ali, kad je Jugoslavija objavila uredbu o numerusu klauzusu za Jevreje, jevrejska deca – pa tako i ja – bila su izbačena iz škole.

U martu 1941. bili smo na večeri u bašti jednog restorana i gledali Rome kako igraju uz setne zvuke violine. Ulicom su prolazili jugoslovenski mladići u svojim lepim sokolskim uniformama, kličući kralju Petru kome je tada bilo oko 18 godina. Sve do 1941. godine, život je bio dobar, u prijateljskoj sredini. Ali, te večeri, u vazduhu se osećao miris rata. Šestog aprila 1941. godine, kada su nacisti bacili prve bombe na Beograd, palata Glavne pošte se činila kao najsigurnije sklonište. Zato su mnogi požurili da uđu u njen podrum.

Kad smo sišli u prostoriju koja je ličila na jamu pakla, bilo je već porodica koje su sedele zbijene na hladnom i vlažnom betonskom podu. Vazduh je bio ustajao i pun prašine. Deca su plakala od straha, a odrasli su se molili bogu. Neki tiho, a neki grcajući u suzama. Svako je prizivao svoga boga. Svako je u veri pronalazio svoj most ka dubini svoga verovanja. „Šema, Israel! Hriste, Bože! Šema, Israel!“ ovo su bile reči koje su dopirale iz gomile ljudi na podu. U podrumu smo sreli strica Rafu Danona, poznatog poslastičara, strinu Ernu i očevu sestru Lauru s malom bebom. Laurin suprug Josif bio je u vojsci, tako da je Laura bila sama sa detetom, sve dok se porodica nije našla na okupu.

Čim je bombardovanje prestalo, moj otac je celu porodicu odveo na selo kod našeg mlekađžije, kako bismo izbegli nemačke „štuke“ i bombe. Iz malog sela na bregu, na obodu Beograda, porodica je u suzama gledala kako se voljeni grad ruši u plamenu.

Posle sedam dana bombardovanja, sve porodice vratile su se svojim kućama, ukoliko ih Nemci bombama nisu razorili. Naša kuća je bila cela, osim što su prozori bili polupani. Ubrzo se napunila prijateljima i rođacima, koji nisu imali dovoljno sreće da im kuće budu očuvane.

Nedugo pošto su nacisti ušli u grad, svim Jevrejima naređeno je da stave žute trake sa Davidovom zvezdom na rukav. Jevreje su hvatali po gradu i kao taoce hapsili i zatvarali u zatvorske ćelije. Ukoliko bi,

u to vreme, neki nemački vojnik bio ubijen, sto jevrejskih talaca bilo bi izvučeno iz ćelija i streljano na ulicama Beograda.

Mesec dana kasnije, moj otac je bio uhvaćen na ulici i zatvoren u ćeliju kao talac. Za to vreme spavala sam s gornjim delom tatine pidžame, koja mi je dopirala do poda. Svake noći sam trljala *čarobno biserno dugme*, uverena da će ono da mi vrati oca živog. Kroz dve nedelje čvrsto smo grlili tatu i prolivali suze radosnice.

Međutim, radost nije dugo trajala. Nacisti su ubrzo ponovo uhapsili oca. Ovog puta niko nije znao kuda su ga odveli, ni da li je živ. Majka i ja smo trčale po gradu i raspitivale se o Jevrejima koje su uhapsili istoga dana. Kada smo se približile nemačkom konzulatu u Beogradu, majka je ugledala mladog čoveka, Hrvata, koji je ranije povremeno obavljao neke poslove za našu porodicu. Bio je na straži. Visok, vitak i zgodan, u crnoj, utegnutoj uniformi SS-odreda, i sjajnim crnim paradnim čizmama. Na ramenu mu je bila velika puška sa nataknutim bajonetom. S uzdahom olakšanja majka mu je prišla. Kada je zaustila da upita za oca, mladi Hrvat, očigledno zadovoljan silom svoje uniforme, skinuo je pušku s ramena i zapucao prema nama. Majka i dete, uplašeni, okrenuše se natrag i, izbegavajući metke, pobegoše glavom bez obzira.

Agonija neizvesnosti za sudbinu mog oca učinila nam je život neizdrživim. On je bio moj heroj. Bio je ljubazan prema svima i bio je moj Tata.

Posle šest meseci traženja, čule smo za grupu ljudi upravo dovedenih na Sajmište. Odmah smo krenule u tom pravcu.

Svuda uokolo bili su nemački vojnici. Nebo – sivo od kišnih oblaka. Hladan oktobarski vazduh bio je težak i pritiskivao je okolinu. U logoru puno starijih jevrejskih muškaraca – ili su samo tako izgledali. Sedeli su na vlažnoj zemlji i čitali iz svojih molitvenika. Neki su oko vrata nosili dronjave plavo-bele šalove i imali pocepane košulje, bez sakoa ili pulovera. Smrzavali su se, pomislila sam. Niko ni s kim nije govorio, ali mesto je ličilo na roj pčela u kojem je sve vrvilo, dok smo majka i ja, van sebe, trčale od jednog do drugog zatočenika, raspitujući se da li je neko video ili čuo za mog oca. Većina je bez odgovora žurno prolazila pored nas. Udaljavali su se čim bismo im se približile. Najzad, ne pogledavši nas, jedan čovek učini pokret rukom i pobeže. Nas dve žene, majka i ćerka, uplašene ali u nadi, krenule smo u smeru njegovog znaka i došle do velikog ambara s rupom na krovu i vlažnom slamom po podu. Smrad je bio užasan.

Ušle smo u ambar, uzdržavajući dah i pitale za Simu Danona. Jedan starac nam reče da pođemo za njim. „Ovde“, pokaza na zgrčenu i drhtavu utvaru, nalik na skelet. Bio je gotovo go, sa crnim i modrim masnicama po telu. Obe smo se sagnule da pogledamo stvorenje koje je izgledalo kao hrpa kostiju prekrivena kožom.

Lice je pogledalo. Oči su bile usahle, uvučene u lobanju, kosa prljava i podrezana. Brada je bila duga, prljava, crvena i delimično seda. Prilika je izgledala kao da je sto godina stara. Pomislila sam da ovo ne bi mogao da bude moj otac. Moj otac je imao svega 41. godinu. I zašto je bio skoro bez odeće? Koštana prilika je počela da ustaje s mukom. Grimasa, nalik na osmeh, pojavila se na lobanji. Ustuknula sam. Bila sam uplašena. Čula sam majčino tiho jecanje, dok se približavala ljudskoj utvari i pružala mu ruke. Uspelo mu je da ustane, privijajući se uz njeno telo. Bila sam skamenjena. Pokušavala sam da govorim, ali glasa nije bilo. Čak nisam bila sigurna da li bih mogla ili želela da ga dodirnem. Sve je u meni treperilo od zbunjenosti, ljutnje i bola. Tražila sam da mi se vrati moj naočiti i voljeni otac!

Nisam mogla da razumem šta su mu učinili i zašto. Moj otac je pomagao svakome u nevolji. Bio je dobar čovek. Zašto je Bog dopustio da se tako nešto dogodi?!

Sećam se časova veronauke. Učili su nas da je Bog svemoguć i da štiti dobre ljude. Ako je tako, zašto ih nije zaustavio u zlostavljanju mog tate? Je li Bog zadremao dok su nacisti činili sve to? Mora biti da su lagali. Nema Boga! On nikad ne bi dopustio da nas tako zlostavljaju. Međutim, ovo je stvarno bio moj otac! Uхватili su mladog, naočitog, zdravog čoveka i pretvorili ga u starački kostur. Posmatrala sam mamu kako mu ljubi upale oči, prljavu bradu, vonjavo telo. Skinula je kaput i prebacila ga na njegova gola pleća. Oboje su plakali dok su se držali i nadali življenju i dešavanju čuda.

Najzad sam shvatila da Boga mora da bude, jer se čudo dogodilo. Majka i ja uspele smo da mu donesemo odeću i hranu, što je on, naravno, podelio sa sapatnicima. To mu je pomoglo da povрати nešto izgubljene snage. Mesec dana docnije, pošto je video ubistvo svih rođaka i prijatelja, tata se odlučio na bekstvo. Rekao je mami, dok mu je ona nežno milovala lice: „Ja sam mrtav čovek, bez obzira kako ti na to gledaš. Nema izbora. Moram da pokušam da se dočepam slobode. Zapamti – nasmeje se – Bog pomaže onima koji sami sebi pomažu.“ Ove reči su se duboko urezale u moje sećanje.

U toku nekoliko sledećih dana, tata, mama i tetka Laura smislili su plan i pripremili bekstvo. Podmićujući dijamantima, mama je naba-

vila lažne pasoše i lažne legitimacije. Sredila je da jedan fijaker bude blizu logora ugovorenog dana, u pet sati izjutra.

U pola pet toga dana, mama, moj brat Ika i ja sedeli smo u fijakeru. Nas dvoje dece ćutalo je drhteći od straha i studeni. Majka se molila nepomičnim, zastakljenim pogledom. Kiša je lila kao iz kabla. Da bi pobeo, tata je uzeo kola za đubre. Bilo je tri i po sata izjutra. Išao je od jedne do druge nemačke barake i sakupljao đubre. Srce mu je snažno kucalo. Nekoliko puta je morao da zastane da bi uhvatio dah. Iz kuhinje je uzimao velike metalne kante sa otpacima jela nacista. Jednu po jednu, tata je praznio kante u kola. Smrad je bio nepodnošljiv. Verovao je da u tim kantama ima i delova ljudskih tela. Kad se skupilo sve đubre, dok je kiša nemilosrdno lila, kola su krenula prema kapiji. Sima se osvrnuo. Ovo je bio trenutak odluke. Bilo je samo nekoliko stražara napolju. Imali su okovratnike, navučene do ušiju, a šapke spuštene toliko da su skoro pokrivala oči.

Kako su se kola približavala kapiji, tata se zagnjurio u tovar i pokrio blatnjavim, smrdljivim otpacima. Kad je kamion stigao do kapije, Sima je provirio kroz smeće, tek toliko da primeti po jednog stražara na svakoj strani vrata. Zaustavili su kamion. Oba stražara su gledala i pretresala svaka kola kada bi izlazila kroz kapiju. Sima se uvukao dublje u mulj, koji se razredio od kiše, i zadržao dah. Mulj mu je ulazio u nozdrve, u uši i oči. Kamion je zastao. Jaka kiša otežavala je kontrolu. Oba stražara povukla su svoje okovratnike preko lica i ušiju. Pogledali su u vozačku kabinu i dali znak za izlaz. Kiša kao Božje suze, sačuvala je i zaštitila moga tatu u času kad je spasavao svoj život i domogao se slobode.

Čim su kola odmakla koji metar od kapije, Sima je iskočio, pokri ven blatom, i krenuo prema fijakeru. Putnici u njemu čekali su pridošlicu sa zebnjom. Pošto je otac ušao u kola, kočijaš je spustio bočne zavese da zaštiti putnike od kiše i begunca od neželjenih pogleda. Bacila sam se u očevo naručje. Nikad više nisam osetila tako sladak miris nečega što je tako strašno smrdelo.

Čim su nacisti otkrili očevo odsustvo, smesta su otišli u kuću moje tetke Laure. Pucali su u nju i njenu malu devojčicu i ostavili ih da iskrvare na podu kuhinje.

Mesec dana krili smo se kod jedne srpske porodice, stalno na oprezu. Čim bismo čuli kola ili kamion, spuštali smo se u kanalizaciju. Kućevlasnik bi zatvorio kapak nad nama i pokrio ga prostirkom na koju bi nabacio nešto drva za loženje. Majka je malo po malo davala

svoj nakit, što je smirivalo našeg domaćina. Ali strah za sudbinu sopstvene porodice najzad je prevladao, pa smo morali da se iselimo.

Svetislav Spasojević, Ana, Ljiljana i Ilija. Preko noći, postadosmo hrišćani! I kao što su činili Jevreji za vreme inkvizicije – spolja smo se krstili a iznutra plakali za svojom verom.

Krili smo se i bežali dve nedelje, uvek za korak ispred nacista. Ponekad, ako bi ljudi oko nas počeli suviše da pitaju, mi bismo sačekivali zaštitu noći, skupili ono malo stvari i krenuli dalje, sve dok nismo stigli do Splita.

Tamo smo se sastali sa stricem Rafom Danonom i strinom Ernom. Po struci poslastičar, stric Rafo i otac počeli su da prave kolače koje su prodavali poslastičarnicama. Posle nekoliko meseci neko nas je prijavio kao crnoberzijance. Karabinjeri su došli u naš stan i pošli pravo prema skrivenoj kutiji u kojoj smo držali brašno i šećer. Sve su zaplenili i uhapsili tatu i strica. U zatvoru su proveli sedam meseci. Kad se otac vratio iz zatvora, majka je zatrudnela.

Odnekud iz daljine mogla je da se čuje grmljavina nacističke artiljerije koja se primicala Splitu. Italija je slabila, što je naciste pretvaralo u krstaške ratnike, koji su nastupali ubijajući i paleći sve pred sobom. Sa ono malo nakita što je majci preostalo, uspelo nam je da se ukrcao na mali ribarski brod i stignemo na Korčulu. Bili smo tamo nekoliko nedelja, a kad je postalo opasno, poslednjim komadima nakita platili smo prelaz drugim ribarskim brodom preko Jadranskog mora, do Barija u Italiji.

Tamo smo se opet sastali sa stricem Rafom i njegovom suprugom. I, naravno, ponovo se mesilo poslastičarsko testo. Našli smo vilu u malom gradu Karbonari. Osećali smo se sigurno, bar privremeno, i život je ponovo bio podnošljiv. Ali, dok je majka bila u porodilištu u Bariju, Italija je kapitulirala i nacisti su se ponovo oglasili. Saveznici su ušli u Bari, a nacisti su počeli da bacaju bombe, svoje omiljene igračke.

Sećam se da sam bila u bolesničkoj sobi. Bila je mrkla noć. Odnednom, nebo se osvetlilo. Izgledalo je kao da se dnevna svetlost vratila usred noći. Eksplozije, detonacije, razaranja i smrti. U sećanje mi se vratila 1941. godina, kada su nacisti prvi put bombardovali Beograd. Nije bilo zaklona, nikuda se nije moglo. Svi su stajali skamenjeni. Majka je držala svoju bebu, rođenu pre vremena, čvrsto, skoro gušeći je. Ja sam se držala obema rukama za ogradu smeđeg metalnog kreveta i zaustavila dah. Nastao je kaos. Krici, plač i prašina ispunili su bolnicu. Zatim je svetlost utrnula i bombardovanje je prestalo – za kratko. A onda je ponovo krenulo, još žešće. Molila sam se da stane

dok smo još živi. Bari je bio u plamenu. Svuda su se videle vatre. Deo bolnice je bio pogoden i porušen. Porodilište je ostalo netaknuto. Providenje nas je još jednom poštedelo. Bilo je kao da je Bog spustio belu zavesu koja nas je obujmila i zaštitila od svakog zla.

Dva meseca posle toga saznali smo da će predsednik Ruzvelt primiti 1000 izbeglica u Sjedinjene Države, kao svoje goste. Opet jednom. Bog je bio s nama. Prijavili smo se i bili primljeni.

U Bariju smo ušli u logor za raseljena lica. Odatle je 1000 izbeglica, uglavnom Jevreja iz svih krajeva Evrope, američkim vojnim kamionima prevezeno u Napulj. Tamo smo se ukrcali na brod „Henri Gibbons“, pod zastavom američkog Crvenog krsta, koji je prevozio američke ranjene vojnike.

Pod budnim okom Rut Gruber, stigli smo u Ameriku kao u zemlju meda i mleka; na naš užas, shvatili smo da smo ponovo smešteni u logor opasan bodljikavom žicom. Bili smo iscrpljeni. Nismo imali snage ni da se borimo, ni suza da plačemo. Neki su popadali a drugi zaplakali. Nisu hteli da idu u logor ograđen žicom. Otac me je pogledao, čvrsto me uhvatio i rekao: „Ograda deluje u oba smera. Unutra smo da bismo bili sigurni.“ Nisam shvatila šta je hteo da kaže, ali zvučalo je dobro i bila sam zadovoljna. Moj otac je znao najgore stvari da prikaže u ružičastom svetlu.

Ostali smo osamnaest meseci u logoru i – bilo je divno. Imali smo medicinsku negu; imali smo da jedemo, imali smo nastavu, muziku, školu, zimi čak i sladoled... gledali smo ružičaste i čokoladne kapi kako padaju po čistom belom snegu.

U logoru smo živeli u vojnim kasarnama u kojima je većina porodica zauzimala po dve ili tri sobe. Ukrašavali smo sobe tapetama i drugim predmetima koje su donosili razni posetioци. Kao i obično, moj otac se prihvatio posla i odlučio da se brine o grejanju. Vreme je bilo veoma hladno.

Naslovna strana knjige Rut Gruber o 1000 izbeglica

a vetar je ujedao za lice i ruke. Otac je ložio peć svakih nekoliko sati, tako da su porodice u našoj zgradi imale stalno grejanje. Postao je, takođe, upravnik naše kuhinje. Bilo je više kuhinja u logoru, a među njima i jedna u kojoj su se jela pripremala prema košer pravilima. Našu su vodili moj tata, stric Rafo i strina Erna. Imali smo – nije preterano da kažem – najbolju hranu na svetu! Osim odličnog dnevnog jelovnika, imali smo poslastice iz celog sveta – iz Francuske, Madarske, Nemačke... mnogi iz drugih kuhinja dolazili su k nama na kafu i kolače.

Posle izvesnog vremena, prihvatili su nas stanovnici obližnjeg grada i sprijateljili se s nama. Ali kad se rat završio, vlada Sjedinjenih Država je htela da nas vrati u naše zavičaje. Opet, kao čarobnica, pojavila se dr Rut Gruber i pritekla nam u pomoć. Otišla je u Vašington i posetila predsednika Trumana. Posle mnogo dana i sedmica ubeđivanja, iznudila je za nas postupak odlaska u Kanadu s neposrednim ponovnim ulaskom u Sjedinjene Države. Pet godina posle tog dana dobio sam državljanstvo Sjedinjenih Država.

Kad je logor trebalo da se oslobodi svojih privremenih žitelja, Amerikanci su pitali svaku porodicu kuda bi želela da ide. Jedva smo razumeli pitanje. I tako, kad je neko ispred nas rekao „Klivlend“, i mi smo rekli „Klivlend“. Brzo su nas smestili u voz za Klivlend. Moj jedanaestogodišnji brat Ika upitao je: „Gde je, do đavola, Klivlend i šta je to?“ Svi smo se nasmejali i bili veoma srećni što smo u Sjedinjenim Državama. Posle godinu dana, preselili smo se iz Klivlenda u Njujork, gde smo našli mnoge koji su s nama bili u logoru „Fort Ontario“ kod Osviga, u državi Njujork.

Moji roditelji umrli su u šezdesetdrugoj godini života, a brat Ika u šezdesetoj. Moj brat Majkl (Srećko) ima divnu suprugu i tri sina. Ja živim u Los Anđelesu, u Kaliforniji. Imam tri divne ćerke. Bila sam udata za Leona Danona iz Beograda, koji je imao radnju s obućom pod nazivom „Boston“. Bio je jedan od prvih vlasnika automobila u Beogradu. Bio je to model sa ugaonom ručicom, s vučjim zubima za pokretanje motora. Moj suprug je umro 1962. godine. Studirala sam književnost na koledžu, jednovremeno postala agent za nekretnine i osnovala sopstvenu firmu. Sad sam se povukla iz poslova i nedavno završila svoju prvu knjigu, a nadam se da će ići biti još mnogo.